

Бизнесинформ. – 2009. – № 11(2). – С. 81-83.

УДК 94.4

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПЕРЕГОВОРНИХ ПРОЦЕСІВ У НОВО-ОГАРЬОВО
ТА СПРОБА ВІДНОВЛЕННЯ СРСР
POLITICAL AND LEGAL ASPECT OF THE NEGOTIATIONS IN NOVO-OGAREVO
AND THE ATTEMPT OF REORGANIZATION OF THE USSR**

Скоморовський В.Б.,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*

У статті проаналізовано передумови, хід та політико-правові наслідки переговорних процесів у Ново-Огарьово, результатом яких мала стати розробка Союзного договору, спрямованого на збереження СРСР як єдиної держави. Досліджено проекти угоди, розкрито їх роль у взаємовідносинах центральної влади і союзних республік. Доведено, що Новоогарьовський переговорний процес у підсумку поглибив кризу в існуванні союзної держави, що стало однією з причин її розпаду.

Ключові слова: Ново-Огарьово, переговорні процеси, Союзний Договір, радянські республіки, суверенітет.

В статье проанализированы предпосылки, ход и политико-правовые последствия переговорных процессов в Ново-Огарево, результатом которых должна была стать разработка Союзного договора, направленного на сохранение СССР как единого государства. Исследовано проекты соглашения, раскрыта их роль во взаимоотношениях центральной власти и союзных республик. Доказано, что Новоогаревский переговорный процесс в итоге углубил кризис в существовании союзного государства, и стал одной из причин ее распада.

Ключевые слова: Ново-Огарево, переговорные процессы, Союзный Договор, советские республики, суверенитет.

Preconditions, the course as well as political and legal outcomes of the negotiations in Novo-Ogarevo are analyzed as a result of which the Union Treaty aimed at retention of the USSR as a unique state should have been drafted. The draft agreements were analyzed, their role in the relationships between the central government and soviet republics was revealed. The Novo-Ogarevo negotiations proved to aggravate the crisis of the federal state which resulted in its collapse.

Key words: Novo-Ogarevo, USSR, negotiations, Union Treaty, soviet republics, sovereignty.

Постановка проблеми. Питання функціонування СРСР як єдиного державного механізму на сьогоднішній день характеризується певною заполітизованістю, внаслідок чого виникають труднощі в його об'єктивному розкритті. Аналогічна ситуація з висвітленням основних періодів його існування. Недостатньо дослідженим, на наш погляд, є вивчення розпаду СРСР та причин, які до цього призвели. Це пояснюється тим, що значна кількість публікацій часто спрямовувалась на те, щоб виправдати чи, навпаки, засудити існування того чи іншого режиму, під певним кутом показати діяльність конкретних постатей зазначеного періоду. У статті здійснено спробу проаналізувати передумови, хід та політико-правові наслідки переговорів у Ново-Огарьово, показати їх вплив на подальшу долю СРСР.

Стан дослідження. У контексті нашого дослідження актуальними є наукові напрацювання В. Болдіна, К. Брутенса, О. Гриніва, С. Кульчицького, І. Овчар, Т. Орлової, М. Палютіна, В. Петухова, Е. Расшивалова, М. Серьогіна та інших. Однак на сьогоднішній день практично відсутні комплексні узагальнюючі праці, що подавали б повний і об'єктивний аналіз переговорних процесів у Ново-Огарьово та розкрили їх вплив на подальшу долю СРСР.

Метою статті є поглиблення історико-правових знань про переговорні процеси в Ново-Огарьово в частині розробки нової Союзної Угоди між центральним керівництвом СРСР і радянськими республіками.

Видка основного матеріалу. Криза політики перебування спричинила пошук нових механізмів співіснування радянських республік. У зв'язку з цим постала потреба розробки нового договору, на основі якого можна було б створити нову Конституцію СРСР. Необхідність створення нового договору М. Горбачов висловив на позачерговому третьому З'їзді народних депутатів СРСР (12-15 березня 1990 р.), зауваживши: «... считаю безотлагательной разработку нового Союзного договора, который отвечал бы нынешним реальностям и потребностям развития нашей федерации, каждого народа. При этом следует предусмотреть дифференциацию федеративных связей с учетом своеобразия, условий и возможностей каждой республики» [1, с. 61].

Ситуація ускладнювалась тим, що уряді союзних республік почалось обговорення питання власного суверенітету. 11 березня 1990 року Литва оголосила про власну незалежність і про вихід зі складу СРСР. Комуністична партія Литви визнавалась поза законом [2, с. 35]. Центральна влада СРСР настільки ослабла, що не змогла завадити республікам приймати рішення про вихід зі складу СРСР [3, с. 174].

12 червня 1990 р. з ініціативи Б. Єльцина Росія прийняла Декларацію про державний суверенітет, що містила положення про пріоритет російських законів над союзними [4, с. 32]. Впродовж наступних тижнів республіки ухвалювали подібні декларації і цей період одержав назву «парад суверенітетів» [5, с. 58]. В результаті цього, політична влада поступово переходила від центру до республік, почалась, за висловом О. Гриніва, «суверенізація союзних республік», що стало першим кроком до розпаду СРСР [6, с. 290]. 20 червня декларацію про державний суверенітет прийняв Узбекистан, 23 червня – Молдова, 16

липня – Україна, 27 липня – Білорусь [7, с. 16].

Протистояння проявилось також у так званій «війні законів», коли центральна влада і республіки, які прагнули до незалежності, приймали закони, що суперечили один одному, і взаємно відміняли дію законів один одного. Рішення про верховенство Конституції і законів України на її території над законами СРСР ухвалене 24 жовтня 1990 р. [8, с. 4].

Під впливом наведених вище подій союзне керівництво здійснило ряд заходів з підготовки до підписання нового союзного договору. Його метою було збереження єдності республік та утримання через «оновлений Союз» влади в країні [9, с. 78]. У листопаді 1990 р. М. Горбачов проєкт Союзного Договору розіслав у союзні республіки. Документ проголошував кожну республіку суверенною державою, яка мала всю повноту влади на своїй території [10, с. 533].

Зазначимо, що документ був типовим для тогочасного радянського конституційного права, яке обмежувалося лише демагогічними гаслами. У ньому проголошувалося повновладдя центру щодо захисту суверенітету й територіальної цілісності Союзу РСР. Майже всі його положення суперечили ухваленим деклараціям. Йдеться про умови підписання міжнародних договорів, розробку та здійснення зовнішньої політики, єдиної фінансової, кредитної й грошової політики, представництво в міжнародних організаціях. Проголошувалося верховенство законів Союзу над республіканськими [11, с. 161-162].

Перший проєкт Договору про Союз Суверенних Республік був опублікований в газеті «Правда» 9 березня 1991 року, однак його обговорення відбувалось повільно. Відтак, роботу з опрацювання Союзного Договору та регулювання взаємовідносин колишніх союзних і автономних республік запланували продовжити у підмосковній резиденції в Ново-Огарьово.

Засідання відбулось 23 квітня 1991 року. М. Горбачов, який представляв союзний центр, і керівники дев'яти республік (Росія, Україна, Білорусь, Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизістан, Таджикистан, Азербайджан) підписали документ, відомий як «Заява 9+1» [12, с. 60]. У цьому документі декларувалися принципи нового Союзного Договору, підписання якого призначили на 20 серпня 1991 року. Спільна заява між центром і республіками передбачала невідкладні заходи щодо стабілізації обстановки в країні та подолання кризи. Визнавалось за необхідне відновити конституційний порядок і неухильне дотримання союзного законодавства. На квітневому об'єднаному Пленумі Центрального Комітету і Центральної Контрольної Комісії КПРС (24-25 квітня 1991 р.) М. Горбачов з цього приводу зазначив: «Участники встречи, сознавая всю критичность ситуации в стране, подчеркнули в Совместном заявлении, что непрелюдным условием стабилизации обстановки в обществе является восстановление повсеместно конституционного порядка, неукоснительное соблюдение действующих законов впредь до принятия нового Союзного договора и новой Конституции СССР. ... Вместе с тем было единодушно подчеркнуто, что первоочередной задачей для преодоления кризиса является заключение нового Союзного договора с учетом итогов проведенного Всесоюзного референдума» [13, с. 9].

Як бачимо, укладення нового союзного договору в політиці вищого керівництва займало першочергове значення. Крім того, було вирішено не пізніше, ніж через шість місяців після підписання договору, ухвалити на з'їзді народних депутатів СРСР нову Конституцію Союзу [14, с. 163].

Проект даного документа запропоновано назвати договір «Про Союз суверенних соціалістичних республік». Основною його метою було збереження федеративного устрою та функціонування центральних органів управління найважливішими галузями економіки. Обговорення почалось із виступу М. Горбачова стосовно принципових підходів до об'єднання. Б. Єльцин звернув увагу на те, що російська сторона наголошує на створенні Союзу суверенних держав, однак потрібно ґрунтовно доопрацювати проект. На його думку, центр повинен відстоювати інтереси республік, а вони повинні передати владу президенту СРСР. Максимум повноважень слід делегувати на місця. Підписувати Договір можна, визначившись в питаннях власності, податків. Податок повинен бути одноканальний, і необхідну суму буде переказувати центру кожна суверенна держава [15, с. 400]. Росія наполягала, щоб Договір був спочатку підписаний республіками, складовими федерації. Близьку до російської позицію зайняла Україна.

Спільної позиції в ході обговорення досягнуто не було. Президент СРСР запропонував доопрацювати проект документу, зблизити позиції учасників та продовжити обговорення на наступному засіданні.

17 червня 1991 р. всі учасники Ради Федерації знову зібралися в Ново-Огарьово. Керівники колишніх автономій заперечували проти обмеження їхніх прав. Вони наголошували на статусі суверенних республік і просили відповідного ставлення до них при формулюванні договору. З урахуванням висловлених пропозицій доопрацьований проект союзного договору був підписаний М. Горбачовим і розісланий Верховним Радам дев'яти союзних республік.

Чергове засідання Ради Федерації відбулось 23 липня в умовах наростання політичних суперечностей в країні. На нараді були присутні керівники СРСР, РРФСР та більшість очільників союзних і автономних республік. За пропозицією М. Горбачова, автономні республіки також мали стати співзасновниками нової Союзної держави. Цю думку активно підтримав Б. Єльцин, відстоюючи розширення прав автономій. Обговорення документу тривало 12 годин і пізно ввечері цього ж дня майже всі спірні питання були узгоджені. Проект договору було схвалено.

24 липня М. Горбачов урочисто оголосив про те, що роботу над Союзним Договором завершено. Його проект в останній редакції не публікувався до 15 серпня. Інформацію про зміст статей Союзного Договору, основних його

положень представники законодавчої та виконавчої влади, засоби масової інформації отримували, в основному, з уривчастих даних і переказів. Очевидно, що зміст договору, все більше розходився з волею народу, висловленою на референдумі [16, с. 404].

14 листопада відбулось чергове засідання Державної Ради в Ново-Огарьово, на якому були присутні представники семи республік. Дискусія розгорнулася навколо центрального питання щодо форми нового державного утворення. Це могла бути або одна союзна держава (на зразок СРСР), або союз окремих держав. Як згадував М. Горбачов: «Спор шел по центральному вопросу: что у нас будет – союзное государство или союз государств? Может показаться: спор чисто словесный, но за ним стоял вопрос о том, будет ли у нас одна страна, или мы разделимся на несколько государств, со всеми вытекающими последствиями для граждан, экономики, науки, Вооруженных Сил, внешней политики и т.д.» [17, с. 7]. Можемо стверджувати, що дискусія по тексту майбутнього договору через визначення майбутнього державного утворення йшла повільно. М. Горбачов пропонував створення союзної держави з новим центром, якому, згідно рішення членів союзу, буде визначено відповідні повноваження.

Результатом роботи стало вироблення спільної заяви, у якій йшлося про винесення узгодженого тексту Договору на обговорення парламентів, його підписання та ратифікацію до кінця поточного року. Однак, більшість політичних лідерів усвідомлювали, що подальші переговори не мають змісту, а перспектива збереження СРСР шляхом укладення нового Договору втрачена. «Подальший вектор розвитку подій в СРСР, – зауважив О. Бойко, – вирішувався вже за стінами Держради – в Україні, де менше ніж за тиждень мав відбутися всенародний референдум та вибори президента» [18, с. 57].

Після проведення 1 грудня всеукраїнського референдуму, коли 90% громадян висловились за вихід зі складу Радянського Союзу ідея Союзного Договору повністю втратила своє значення. Як зауважив дослідник В. Хуторской: «Украина отказалась участвовать в возобновившемся новоогаревском процессе, что делало его бессмысленным. Распад СССР был необратим» [19, с. 154].

Висновки. Результати переговорів у Ново-Огарьово ознаменували капітуляцію центральної влади, розвал великої держави і стали символом розгортання етнічних конфліктів. Реформування політичної системи для ефективного функціонування СРСР було запізнілим і не відповідало реальним потребам часу. Руйнація ідеї нового Союзу була закономірним явищем, оскільки республіки перебували вже на тому етапі розвитку, коли процес відокремлення і подальший самостійний їх розвиток був невідворотним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Внеочередной третий съезд народных депутатов СССР (12-15 марта 1990 г.): стенографический отчет. – Том III. – Москва: Издание Верховного Совета СССР, 1990. – 336 с.
2. Материалы объединенного Пленума Центрального Комитета и Центральной Контрольной Комиссии КПСС, 31 января 1991 г. – Москва: Политиздат, 1991. – 208 с.
3. Палютін М.П. Україно-російські відносини: минуле і сучасність / М. П. Палютін. – Харків : Курсор, 2006. – 278 с.
4. СССР после распада / Под общ. ред. О.Л. Марганя. – СПб. : Экономическая школа, 2007. – 480 с.
5. Орлова Т.В. Історія нових незалежних держав / Т.В. Орлова. – Київ: Знання, 2010. – 487 с.
6. Гринів О. Україна і Росія: партнерство чи протистояння? / О. Гринів – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – 384 с.
7. Кульчицький С. В. Народження Народного руху України / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 8-22.
8. Заєць І. Боротьба точилася за кожне слово / І. Заєць // Голос України. – 2010. – 15 липня (№ 129). – С. 4.
9. Батенко Т. Королі СНД: портрети дванадцяти президентів (тенденції та закономірності розвитку в пострадянському просторі) / Т. Батенко. – Львів : Кальварія, 2000. – 216 с.
10. Уряди України у ХХ ст.: науково-документальне видання / А. Кінах, В. Литвин, Б. Патон, В. Смолій. – Київ : Наукова думка, 2001. – 607 с.
11. Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001) / Н. П. Барановська, В.Ф. Верстюк, С.В. Віднянський та ін. / Під ред. В. М. Литвина. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 704 с.
12. Орлова Т. В. Історія нових незалежних держав / Т.В. Орлова. – Київ : Знання, 2010. – 487 с.
13. Материалы объединенного Пленума Центрального Комитета и Центральной Контрольной Комиссии КПСС, 24-25 апреля 1991 г. – Москва : Политиздат, 1991. – 143 с.

14. Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001) / Н.П. Барановська, В.Ф. Верстюк, С.В. Віднянський та ін. / Під ред. В.М. Литвина. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 704 с.
15. Болдин В.И. Крушение пьедестала. Штрихи к портрету М.С. Горбачева / В.И. Болдин. – Москва : Республика, 1995. – 447 с.
16. Там само.
17. Горбачев М.С. Декабрь-91. Моя позиция / М.С. Горбачев. – Москва : Изд-во «Новости», 1992. – 224 с.
18. Бойко О. Україна в останні місяці імперії (серпень-грудень 1991 р.): хроніка та аналіз / О. Бойко // Людина і політика. – 2004. – № 1 (31). – С. 49-58.
19. Хуторской В.Я. История России. Советская эпоха (1917-1993). 2-е изд., перераб. и доп. / В.Я. Хуторской. – Москва : ФАЗИС, 1995. – 196 с.